

PAPER DETAILS

TITLE: Alternatif Bir 'Âsûrâ Olarak Eyyâm-i Fâtîmiyye: Modern İran'da Hz. Fâtîma'nin Matemî

AUTHORS: Zeynep Sena Kaynamazoglu

PAGES: 229-248

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3571507>

Alternatif Bir ‘Âşûrâ Olarak Eyyâm-ı Fâtîmiyye: Modern İran’da Hz. Fâtîma’nın Matemî

Ayyâm-e Fâtîmiyya as an Alternative ‘Âshūrâ’: The Mourning of Fâtîma in Modern Iran

Zeynep Sena Kaynamazoğlu¹ 



*Bu makale 15-18 Haziran 2023 tarihleri arasında online olarak gerçekleştirilmiş olan I. Uluslararası İran Çalışmaları Kongresi’nde sözlü olarak sunulan ve özeti bildirî kitapçığında yayımlanmış olan “Eyyâm-ı Fâtîmiyye: Modern İran’da Hz. Fâtîma’nın Matemî” başlıklı bildirinin genişletilmiş hâlidir.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Zeynep Sena Kaynamazoğlu (Arş. Gör.),
Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa,
Türkiye
E-posta: zeynepsena@uludag.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2285-7385

Başvuru/Submitted: 30.11.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
14.02.2024
Son Revizyon/Last Revision Received:
27.02.2024
Kabul/Accepted: 27.02.2024

Atıf/Citation: Kaynamazoğlu, Zeynep Sena.
Ayyâm-e Fâtîmiyya as an Alternative ‘Âshūrâ’:
The Mourning of Fâtîma in Modern Iran. *İslam
Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 14/1,
(Mart 2024): 229-248.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2024.1398696>

ÖZ

Muharrem ayında icra edilen ve Hz. Hüseyin’in şehadetinin anıldığı ‘Âşûrâ’ merasimleri Şii halk dindarlığının en önemli unsurunu oluşturmaktadır. Asırlardır bünyesine yeni unsurlar katarak gelişen ‘Âşûrâ’ merasimleri sayesinde Kerbelâ Vakası’nın hatırası canlı tutulmakta, Şii olma bilinci nesilden nesile aktarılmaktadır. Şii geleneği derinlemesine etkilemiş olan bu matem zaman içerisinde kendi sınırlarını aşmış, Şii geleneğe has bir matem kültürü yaratmıştır. Kaçarlar dönemine kadar matemler Hz. Hüseyin ve Hz. Ali’nin şehadetinin anılmasıyla sınırlı iken, bu dönemle birlikte dinî takvim renklenmiş ve Şii halk dindarlığına yeni matem günleri dâhil olmuştur. İran İslam Devrimi’yle birlikte ise bu özel dinî günlere verilen önem artmıştır. Modern dönemde Şii halk dindarlığında kendisine yer bulmuş olan en dikkat çekici olgulardan biri ise Hz. Muhammed’in kızı Fâtîma ez-Zehrâ’nın (ö. 11/632) vefatının & şehadetinin anıldığı matem merasimleridir. *Eyyâm-ı fâtîmiyye* adı verilen günlerde icra edilen ve oldukça geç bir dönemde kurumsallaşmış olan bu merasimler, günümüz İran’ında Muharrem merasimlerinden sonra en önemli dinî anma niteliğindedir. Bu günlerde İran’ın birçok ilinde sokaklarda kortej tarzı yürüyüşler yapılmakta, evlerde ve camilerde *ravzahâni* meclisleri düzenlenmekte, okullarda ve resmî kurumlarda Hz. Fâtîma’yı tanıtan kültürel faaliyetler organize edilmektedir. Bu çalışma *eyyâm-ı fâtîmiyye*’nin teşekkülünü, icra biçimini, dinî arka planını ve hakkındaki ihtilafları incelemektedir. Bu kapsamda özellikle de Hz. Fâtîma’nın şiddet gördüğüne ve bunun neticesinde vefat ettiğine dair rivayetlere odaklanan tartışmalara dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra Hz. Fâtîma’nın modern İran kadını için önemi ve Muharrem ayında icra edilen matem merasimlerinin Şii halk dindarlığına olan etkisi tartışmaya açılmıştır. **Anahtar Kelimeler:** İslam Mezhepleri Tarihi, Şia, İran, Fâtîma ez-Zehrâ, *Eyyâm-ı fâtîmiyye*, ‘Âşûrâ, Matem

ABSTRACT

The mourning ceremonies performed in the month of Muḥarram constitute the most important element of Shī’ite public religiosity. The memory of

the *Karbalâ* incident and the martyrdom of al-Ḥusayn b. 'Alī is immortalized, and the Shī'ite consciousness is transmitted across generations due to 'Ashûrâ' ceremonies, which have developed over the centuries by adding new elements to their structure. This mourning, which has deeply affected the Shī'ite tradition, has transcended its borders in time and created a culture of mourning unique to the Shī'ite tradition. Seemingly, mourning was limited to the commemoration of the martyrdom of 'Alī b. Abī Ṭālib and his son al-Ḥusayn b. 'Alī until the Qajar period. However, within this period, the religious calendar was colored, and new days and nights were included in the Shī'ite public religiosity. Moreover, the importance attached to these special religious occasions has increased due to the Iranian Revolution. One of the most remarkable phenomena that has found a place in the Shī'ite popular piety in the modern period is the mourning ceremonies that commemorate the death and martyrdom of the daughter of Prophet Muḥammad named Fāṭima al-Zahrā' (d. 11/632). These mourning ceremonies, which are held on days called *ayyām-e fāṭimiyya*, are the most important religious commemoration after Muḥarram ceremonies in modern Iran. On these days, cortege-style marches are held on the streets in many provinces of Iran, *rawḍakhānī* assemblies are organized in homes and mosques, and cultural programs and stands that introduce Fāṭima al-Zahrā' are organized in schools and official institutions. This study mainly examines the formation of the *ayyām-e fāṭimiyya* and its performance, religious background, and related controversies. In this context, the article draws attention to debates that focus on the narrations that Fāṭima al-Zahrā' was subjected to violence and died as a result. It also aims to discuss the importance of Fāṭima al-Zahrā' for modern Iranian women and the influence of Muḥarram ceremonies on Shī'ite popular piety and other ceremonies.

Keywords: History of the Islamic Sects, Shī'a, Iran, Fāṭima al-Zahrā', *Ayyām-e fāṭimiyya*, 'Ashûrâ, Mourning

EXTENDED ABSTRACT

In contemporary Iran, various religious celebrations and mourning characterize the daily life of the followers of the Shī'a sect. Although a few of these religious ceremonies have been practiced for centuries, others have recently been incorporated into the religious calendar. The most important of these recently institutionalized ceremonies is the *ayyām-e fāṭimiyya*, which commemorates the death & martyrdom of the daughter of Prophet Muḥammad, Fāṭima al-Zahrā'. On these special days, many Iranian cities hold mourning assemblies, and processions march through the streets. This mourning is notable in terms of its prevalence in the modern period and the power of *Karbalâ* ceremonies to shape the Shī'ite culture. In addition, this emphasis on Fāṭima requires a rethinking of the position of women in Iranian society and the Shī'ite culture. This study aims to provide an overview of the history of the mourning of Fāṭima and its religious origins and impact on debates on the ideal Muslim woman in the light of available data and to take a step toward filling the gap in the literature.

In the Sunnī and Shī'ite traditions, Fāṭima was venerated as the daughter of the Prophet, and many hadith and siyar books narrated her virtues. However, for the Shī'a sect, Fāṭima is a founding and legendary figure. Although *Karbalâ* was a critical turning point in the formation of Shī'ite consciousness, disputes over the land of Fadak during the pre-*Karbalâ* period and Fāṭima's refusal to pledge allegiance to Abu Bakr are crucial to the formation of the political perception of Shī'ite memory. Fāṭima's experiences and death at the end of her life are traumatizing for the Shī'a. Although various narrations about Fāṭima's death exist, popular accounts of her being subjected to violence by 'Umar and dying as a result of this violence lead to the understanding of her death as a martyrdom. Although the anniversary of Fāṭima's

death was initially marked in the official Iranian calendar as Fāṭima's death, the word *death* was replaced with *martyrdom* in 1378 AH (1999 AD). In this process, the issue of whether Fāṭima died a natural death or due to an attack has been reopened to debate with reference to historical sources and the issue of *taqrīb al-madhāhib*. In response, many scholars have written articles on the subject. Lebanese scholars Muḥammad Ḥusayn Faḍlallāh (d. 2010) and Sayyid Ja'far Murtaḍā al-ʿĀmilī (d. 2019) are two of these scholars.

In Shī'ī popular piety, the existing historical evidence has long pointed to the place of mourning for Fāṭima and her allegedly miscarried son Muḥsin. However, conducting a clear identification of the historical origins of this mourning for Fāṭima is difficult. To the best of our knowledge, the first examples of mourning similar to that in the present day were witnessed during the Qajar period. The incorporation of this mourning into the official calendar and its widespread adoption across the country has been relatively recent and has dated back to the period after the Islamic Revolution in Iran. With the special efforts of clerics, such as Ayatollah Wahīd al-Khorasānī (b. 1921) and Ayatollah Javād al-Tabrīzī (d. 2006), and the declaration of this day as an official holiday, the mourning for Fāṭima has rapidly developed. In this process, it was intended to commemorate *ayyām-e fāṭimiyya* in a manner similar to the mourning rituals of 'āshūrā'. In this context, *rawdakhānī* assemblies were organized in homes and mosques, cultural programs were organized in schools and official institutions, and mourning practices, such as wearing black and avoiding weddings and entertainment, were requested. Seemingly, a replica of the first 10 days of Muḥarram is being practiced, and a new Muḥarram is being introduced into religious culture in Iran these days. This notion is reflected in the fact that the *ayyām-e fāṭimiyya* is referred to as 'āshūrā'-ye fāṭimī and 'āshūrā'-ye dowwom.

As a result, reading and evaluating the mourning for Fāṭima as part of a wide-reaching Muḥarram mourning culture would be appropriate. In the modern period, in addition to the mourning for Fāṭima, various religious agendas have been incorporated into the Shī'ite calendar. For example, new days of mourning in recent times, such as the martyrdom of Ḥusayn's daughter Ruqayya and the death of 'Alī b. Abī Ṭālib's wife 'Umm al-Banīn, have been produced, and special programs have been held on these days, especially by the youth. Ceremonies that commemorate the martyrdom of Muslim b. Aqīl, which have recently emerged under the name *ayyām-e muslimiyya*, can be considered in the same context. Evidently, Muḥarram ceremonies have created the Shī'ite culture of mourning, and the boundaries of this culture have gradually developed and exceeded the boundaries of the mourning of *Karbalā'*.

Giriş

Ritüeller her toplumun ve dinî yaşantının ayrılmaz bir parçasını oluşturur. “Standartlaşmış ve tekrarlanan sembolik davranış biçimleri” şeklinde tanımlanabilecek olan ritüeller, grup bilincini ve birlikteliğini sağlamakta, toplumsal belleğin gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olmaktadır.¹ Zira ritüeller vasıtasıyla geçmiş, bugün ve gelecek arasında bağlantı kurulmaktadır. Dinî ritüeller siyasi ve toplumsal şartlarla yakın bir ilişki içerisinde olmuş ve bu şartlara bağlı olarak da zaman içerisinde değişimlere uğramışlardır. Şîî gelenek bünyesinde asırlardır güçlü bir biçimde icra edilen dinî merasimler de bireysel dindarlığın merkezinde olmanın yanı sıra sosyal hayatı çeşitli açılardan donatmakta, Şîî tarih algısını taze tutarak bir grup bilinci inşa etmektedir. Siyasi iktidarlar bu ritüelleri kontrol altında tutmaya çalışmış, kısıtlayarak ya da teşvik ederek ritüellerin gelişim seyrine etki etmişlerdir. Modern dönemde Kerbelâ merasimleri başta olmak üzere Şîî halk dindarlığına ait ritüeller, İran toplumunda yaygın etkilerini ve dinamik yapılarını korumaya devam etmektedir.

İran'da Şîî halk dindarlığının tarihsel seyri ve ana unsurları kapsamlı araştırmalara konu olacak niteliktedir. Günümüz İran'ında Şîa mezhebi müntesiplerinin gündelik hayatını çeşitli dinî kutlamalarla ve matemlerle kuşatmaktadır. Bunlardan bir kısmı asırlardır icra edilse de bazıları yakın dönemde dinî takvime dâhil olmuştur. Yakın zamanda kurumsallaşan merasimlerden en önemlisi ise Hz. Fâtîma'nın vefatının & şehadetinin anıldığı *eyyâm-ı fâtîmiyye*'dir. Bugünlerde İran'ın birçok şehrinde matem meclisleri düzenlenmekte, sokaklarda alaylar hâlinde yürüyüşler (*deste-revî*) yapılmaktadır. Bu matem hem modern dönemde yaygınlaşması açısından hem de Kerbelâ merasimlerinin Şîî kültürü şekillendirme gücünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bunun yanında Hz. Fâtîma'ya yapılan bu vurgu, İran toplumunda ve Şîî kültürde kadının konumu hakkında yeniden düşünmeyi gerektirmektedir.

Türkiye'de Şîa mezhebinin tarihi, isimlendirilmesi, itikadi esasları, teşekkül süreci, alt dalları gibi çok sayıda husus nitelikli araştırmalara konu olmuştur. Bu kapsamda ülkemizde yapılan akademik çalışmalar aracılığıyla Şîî kelamına, Şîî fıkha ve Şîa kökenli siyasi mücadelelere dair derinlemesine bir malumat elde etmek mümkündür. Ancak Şîî halk dindarlığına ve Şîî dinî ritüellere yönelik çalışmalar, diğerlerine nazaran, geri planda kalmıştır. Bu bakımdan Şîî halk dindarlığının en önemli unsuru olan Muharrem merasimlerine yönelik gittikçe artan bir akademik ilgi söz konusu olsa da Şîî dinî takviminde yer etmiş olan diğer kutlamalara ve matemlere yönelik araştırmalar yok denecek kadar azdır.² Günümüzde İran'da Şîî matemlerin önemli bir bileşenine dönüşen Hz. Fâtîma'nın şehadetinin anıldığı matemler hakkında ise ülkemizde yapılmış akademik bir araştırma bulunmamaktadır.

1 Kasım Karaman, “Ritüellerin Toplumsal Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (Mayıs 2010), 229.

2 Ülkemizde Şîî dinî takvimine dair birkaç çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar vesilesiyle Şîa mezhebi için önemli gün ve geceler hakkında genel bir malumat elde etmek mümkündür. Ancak bu çalışmalar bahsi geçen özel günlerin ortaya çıkış süreci, Şîî halk dindarlığı için önemi ve kendisine has ritüelleri hakkında kapsamlı bir bilgi sunmamaktadır. bk. Mehmet Ali Büyükkara, *İmâmiyye Şîası'na Göre Önemli Tarih, Gün ve Geceler (Şeyh Müfîd ve Şeyh Bahâî'nin Takvimleri)* (Çanakkale: Aslı Ofset, 1999); Habip Demir, “Günümüz İran Şîiliğinde Kutsal Gün ve Geceler”, *İlahiyat Akademi* 5 (2017), 165-192.

Hız. Fâtıma'nın ardından tutulan mateme ve Hız. Fâtıma'nın modern İran'daki imajına dair yabancı dillerde kaleme alınan bazı akademik çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların da Muharrem merasimlerine dair araştırmalarla kıyaslandığında oldukça az olduğu görülmektedir. Muhtemel ki bu matemın yakın zamanda kurumsallaşması ve kendisine has ritüellerin ve sembollerin henüz olgunlaşmamış olması *eyyâm-ı fâtımiyye* hakkındaki ilginin sınırlı kalmasına sebebiyet vermiştir. Birkaç çalışma³ hariç tutulacak olursa, yakın zamanda yapılan çalışmaların daha ziyade Hız. Fâtıma'nın Şiî söyleme olan etkisini ve Hız. Fâtıma'nın imajındaki değişimi ele aldığı, Hız. Fâtıma'nın matemini ve bu matemın Şiî gelenek içerisindeki konumunu irdelemediği görülmektedir.⁴ Bu bakımdan İran'ın en önemli dinî gündemlerinden birinin akademik araştırmalar tarafından neredeyse bütünüyle göz ardı edilmiş olması dikkate değerdir.

Bu çalışma *eyyâm-ı fâtımiyye*'nin, Muharrem ayında icra edilen merasimlerin asırlar içerisinde ortaya çıkardığı matem kültürünün bir ürünü olduğunu iddia etmektedir. Bu bakımdan Hız. Fâtıma'nın şahsına odaklanmanın yanı sıra, *eyyâm-ı fâtımiyye*'nin dinî ve tarihî kökenleri araştırılmış ve Muharrem merasimlerinin *eyyâm-ı fâtımiyye*'ye olan etkisine dikkat çekilmiştir. Bunun yanında *eyyâm-ı fâtımiyye*'nin dinî kökenleri ve İran'da Hız. Fâtıma'nın ideal Müslüman kadın olarak imajı genel bir incelemeye tabi tutulmuştur.

1. Şiî Gelenekte Hız. Fâtıma'nın Önemi

Hız. Fâtıma'ya hem Sünnî hem de Şiî gelenekte Hız. Peygamber'in kızı olarak hürmet edilmiş, faziletlerine dair çok sayıda rivayet hadis ve siyer kitaplarında anlatılmış ve kendisi hakkında hürmet dolu ifadeler kullanılmıştır. Hız. Peygamber'in kızı ve neslini devam ettirdiği kabul edilen kişi⁵ olması hasebiyle Hız. Fâtıma'nın her iki gelenek açısından da önemli bir şahsiyet olduğunda şüphe yoktur. Ancak Şîa mezhebi için bakıldığında Hız. Fâtıma'nın kurucu ve menkıbevi bir şahsiyet olduğu görülür. Hız. Peygamber'in kızı ve Hız. Ali'nin eşi olarak konumu, sıfatları, yaşadıkları ve müminlere şefaateceğine dair inanç, kendisini Şîa tarihinin ve maneviyatının

3 Cevâd Nazarî Mukaddem, "Fâtımiyye", *Ferheng-i Sug-i Şi'e*, ed. Muhsin Hesamî Mezâherî (Tehran: Hayme, 2016 1395); Fatime Lutfî, "Eyyâm-ı Fâtımiyye ve Menâsik-i Şekl Yafte Pirâmûn-i Ân", *Neşriyye-yi Şehr-i Kanûn* 5 (1392), 25-27; Candace Mixon, *Mother of Her Father: Devotion To Fatima Al-Zahra In Contemporary Iran* (Chapel Hill: University of North Carolina, Doktora Tezi, 2019).

4 bk. Matthew Pierce, "Remembering Fâtıma: New Means of Legitimizing Female Authority in Contemporary Shî'î Discourse", *Women, Leadership, and Mosques: Changes in Contemporary Islamic Authority*, ed. Masooda Bano - Hilary Kalmbach (Leiden: Brill, 2012), 345-362; Güldane Gündüzöz, "Some Ideas on the References of Legendary Typology of The Holy Fâtıma", *Dini Araştırmalar* 22/55 (2019), 9-26; Ladan Rahbari, "'Mother of Her Father': Fatima-Zahra's Maternal Legacy in Shi'a Islam", *Journal of Shi'a Islamic Studies* 11/1-2 (2018), 23-41; Vinay Khetia, *Fatima as a Motif of Contention and Suffering in Islamic Sources* (Canada: Concordia University, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Karen G. Ruffle, "May Fatimah Gather Our Tears: The Mystical and Intercessory Powers of Fatimah al-Zahra in Indo-Persian, Shi'i Devotional Literature and Performance", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 30/3 (2010), 386; Firoozeh Kashani-Sabet, "Who Is Fatima? Gender, Culture, and Representation in Islam", *Journal of Middle East Women's Studies* 1/2 (2005), 1-24.

5 Adnan Demircan, "Hız. Peygamber'in Soyu Kimden Devam Etti?", *İslam Tarihi* (Erişim 27 Kasım 2023).

vazgeçilmez unsurlarından biri kılmaktadır. Kerbelâ Şiilik bilincinin oluşması noktasında kritik bir dönemeç olsa da, Kerbelâ öncesi dönemde Fedek arazisi hakkında yaşanan tartışmalar ve Hz. Fâtîma'nın Hz. Ebubekir'e biat etmeyi reddetmesi, Şiî belleğin siyasi algısının oluşumunda önem arz etmektedir. Zira Hz. Fâtîma'nın ilk halifeye karşı ortaya koyduğu net siyasi tavır, Şîa'nın muhalif siyasi tutumu için önemli bir referans noktasıdır. Nitekim Şîa'nın ilk dönem İslam tarihini ve Kerbelâ Vakası'nı algılama şeklini belirleyen unsurlardan biri Hz. Ali ve eşi Hz. Fâtîma'nın Hz. Peygamber'in vefatından sonraki süreçte ortaya koydukları tavırlardır.

Şiî gelenek için Hz. Fâtîma'yı varoluşsal olarak diğer kadınlardan farklı kılan çok fazla unsur vardır. Öncelikle Hz. Fâtîma on dört masum içerisinde zikredilen tek kadındır. Hz. Peygamber'in kızı, ilk İmam'ın eşi, ikinci ve üçüncü İmam'ın annesi olarak Şîa tarihinde özel bir konuma sahiptir. Hz. Fâtîma'ya dair çok sayıda mucize nakledilmiştir. Rivayetlere göre Hz. Fâtîma Hz. Peygamber'in miraçta yediği cennet meyvesinden hasıl olmuş, anne karnında konuşmuş, doğarken Hz. Hatice'ye yardım için Hz. Sâre, Hz. Âsiye, Hz. Meryem ve Hz. Mûsâ'nın kız kardeşi Gülsüm gelmiştir. Doğar doğmaz Allah'tan başka ilah olmadığına, babasının peygamberlerin efendisi, eşinin velîlerin efendisi ve oğullarının da kabilelerin efendileri olduğuna şahitlik etmiştir.⁶ Bunların yanı sıra âdet görmemesi ve doğumda bile kanamasının olmaması gibi rivayetler, diğer kadınlardan üstün olduğunun ispatlanması amacıyla kullanılmıştır.⁷ Hz. Fâtîma'nın Şiî imamlarla benzer nitelikler taşıması dikkat çekicidir. Nitekim Hz. Fâtîma masumdur, İmamlarla aynı nurdan yaratılmıştır, melekler kendisiyle iletişime geçmektedir ve kendisine iletilmiş bir mushaf bulunmaktadır.⁸

Meşhur *kisâ* ' hadisinde⁹ Hz. Peygamber; Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Fâtîma'yı abasının altına alarak Ehl-i beytinin bu kişiler olduğunu ifade etmiştir. Seyyid Hüseyin Nasr'ın ifadesiyle “Bu aba, Hz. Peygamber'in evrensel velâyetinin, kısmî velâyet (*velâyet-i fâtîmiyye*) suretinde Hz. Fâtîma'ya, onun vasıtasıyla da İmamlara aktarılmasını simgeler.”¹⁰ Dolayısıyla Şiî anlayışa göre Hz. Fâtîma hem Peygamber'in nurunun hem de velâyetinin taşıyıcısı ve aktarıcısıdır.

6 Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihârü'l-envârî'l-câmî'a li-düreri aḥbâri'l-e'immeti'l-ethâr* (Beyrut: Müesseset'ül-vefâ, 1403), 43/2-5.

7 İlgili rivayetlere dair bk. Christopher Paul Clohessy, *Fâtîma, Daughter of Muḥammad* (New Jersey: Gorgias Press, 2018), 128-136; Pierce, “Remembering Fâtîma”, 116-122.

8 Mustafa Öztürk, “Hz. Ali ve Hz. Fâtîma'ya Nisbet Edilen Mushafların Mahiyeti”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2006), 15-38; M. Yaşar Kandemir, “Fâtîma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/220-221; Clohessy, *Fâtîma, Daughter of Muḥammad*, 87-155; Matthew Pierce, *Twelve Infallible Men: The Imams and the Making of Shi'ism* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2016), 114-126.

9 Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi* (Tehran: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 1407), 1/287. Hem Sünnî hem de Şiî kaynaklarda aktarılan *kisâ* ' hadisi, Şîa mezhebi için Ehl-i beyt kavramını tanımlamada temel bir referans kaynağı olarak kullanılmaktadır. Konuya dair detaylı bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Âl-i Abâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989); Farhad Daftary, “Ahl Al-Kisâ”, *Encyclopaedia of Islam, THREE* (2008).

10 Seyyed Hossein Nasr, “Shi'ism and Sufism: Their Relationship in Essence and in History”, *Religious Studies* 6/3 (1970), 233.

Şîî geleneğe göre Hz. Fâtıma babasının vefatının ardından büyük zorluklara katlanmış, Hz. Peygamber'in en yakınındakilerle mücadele etmek zorunda kalmış, hakkı yenmiş ve yaşanan süreçler kendisinin ve karnındaki oğlunun ölümüyle sonuçlanmıştır.¹¹ Bu durum, tarihte yaşanmış tekil bir vakia olmayıp, aslında Fâtıma oğullarının kaderinin başlangıcı gibidir. Zira acı çekme Hz. Hasan ve Hüseyin başta olmak üzere Fâtıma'nın soyundan gelenlerin ortak kaderi olarak görülmektedir. Bu bakımdan, Şîî biyografileri inceleyen araştırmacı Matthew'in ortaya koyduğu "İmam prototipinin" bir parçası olan ihanete uğrama ve şehit edilerek vefat etme durumu Hz. Fâtıma için de geçerlidir.¹² Hz. Fâtıma'nın kaderine ağlamak, aslında Kerbelâ'da şehit edilen Hüseyin b. Ali başta olmak üzere Ehl-i beyt üyelerinin ortak acılarına, mağduriyetlerine de ağlamaktır.

Hz. Fâtıma'nın cefakârlığı ve kanaatkârlığı hayat hikâyesinde öne çıkan en önemli öğelerdendir.¹³ Hz. Fâtıma ömrü boyunca maddi ve manevi zorlukları üstlenmiş ve bu sebeple acı çekmiştir. Örneğin Hz. Fâtıma'nın Hz. Ali'yle evlendikten sonra maddi sıkıntılar yaşadığı da zikredilmektedir. Hem Hz. Ali hem de eşi ek işlerde çalışarak gelirlerini artırmaya çalışmışlardır. Hz. Peygamber'in kızı mevcut durumdan hoşnut olmasa da yaşadığı bu zorluklara sabretmiş, elindekiyle kanaat etmiştir. Hz. Fâtıma'nın kanaatkârlığı Şîî toplumun hafızasında yer edinmiş, aile içi ilişkilerde de örnek gösterilmiş ve yeni evlenenlere Hz. Fâtıma ve Hz. Ali'nin evliliği üzerinden nasihatler verilmiştir.¹⁴

Şîî rivayetler Hz. Fâtıma'nın birçok olayın ardından üzüldüğünü ve ağladığını aktarmaktadır. Hz. Fâtıma annesi Hz. Hatice'nin, amcası Hz. Hamza'nın, Hz. Cafer b. Ebî Tâlib'in ardından göz yaşı dökmüştür. Özellikle de Hz. Peygamber'in yasını tuttuğuna, kederinin her geçen gün arttığına ve bir türlü teselli olamadığına dair çok sayıda rivayet bulunmaktadır.¹⁵ Hz. Fâtıma'nın Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşadığı üzücü süreçler ve genç bir yaşta vefat etmesi (Şîî bir görüşe göre şehit edilmesi) hayat hikâyesini daha da hüznü kılmaktadır.

2. Eyyâm-ı fâtımiyye'nin Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Serüveni

Eyyâm-ı fâtımiyye (Fâtımiyye günleri) yahut kısaltılmış adıyla fâtımiyye, Hz. Fâtıma'nın vefatının & şehadetinin anıldığı ve birtakım ritüellerin gerçekleştirildiği matem günlerine verilen isimdir. Hz. Fâtıma'nın ardından tutulan bu matem tarihin kökeni hakkında net bir tanı ortaya koymak güçtür. Mevcut tarihsel veriler uzun zamandır Hz. Fâtıma ve düşük yaptığı iddia edilen oğlu Muhsin için ağlamanın Şîî halk dindarlığında yeri olduğuna işaret etmektedir.¹⁶ Ünlü Mu'tezilî kelamcı Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) *Teşbîtü delâ'ili'n-*

11 Şîî hadis kaynaklarında Hz. Fâtıma'nın mücadelesi ve yaşadığı acılara dair genel bir değerlendirme için bk. Khetia, *Fatima as a Motif of Contention and Suffering in Islamic Sources*.

12 Pierce, *Twelve Infallible Men*, 68-93.

13 Mahmoud M. Ayoub, *Redemptive Suffering in Islam: A Study of the Devotional Aspects of Ashura in Twelver Shi'ism* (Paris, New York: The Hague, 1978), 49.

14 Ruffle, "May Fatimah Gather Our Tears", 389-391.

15 Clohessy, *Fâtima, Daughter of Muḥammad*, 173-176.

16 Erken dönemde Hz. Fâtıma'nın ardından ağlandığına dair bazı örnekler için bk. Ahmed Felâhzâde, "Merâsim-i

nübüvve eserinde Şiîleri eleştirirken İmâmiyye'nin Hz. Fâtîma ve oğlu Muhsin'in ikinci Halife Hz. Ömer tarafından öldürüldüğünü iddia ettiğini; Bağdat'ta onlar için ağlayıp, ağıtlar düzenlediğini söylemektedir.¹⁷ Yine aynı eserde müellif “Şiîlik perdesi altında gizlenen bazı mühlidleri” sıraladıktan sonra bunların Mısır, Remle, Sûr, Akka, Askalân, Dimaşk, Bağdat ve Büstâk dağlarında bulunduğunu, bu bölgelerde Şiîlik ve Resûlullah'a ve Ehl-i beytine sevgi iddiasında bulunduklarını ve Fâtîma'ya ve oğlu Muhsin'e ağladıklarını zikretmektedir.¹⁸ Bu ve benzeri rivayetler Hz. Fâtîma'nın ardından erken dönemlerden beri matem düzenlendiğini ispat etmek için kullanılsa da,¹⁹ rivayetlerde kendisine has ritüellere sahip olan bir matem merasimine işaret edilmemektedir. Bununla birlikte rivayetler Hz. Fâtîma'nın ardından ağlama kültürünün erken dönemlerden beri var olduğunu ortaya koymaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ise mevcut veriler Hz. Fâtîma'nın şehadet gününün İran'ın dinî gündemine ancak Kaçarlar döneminde dâhil olduğunu göstermektedir.²⁰ Bugünkü hâliyle yaygın ve kitlesel bir matem tutulması ve matem kurumsallaşarak resmîleşmesi ise İran İslam Devrimi'nden sonrasına tekabül etmektedir.

Bilindiği üzere Safevîler döneminde (1501-1736) Şiîlik devletin resmî mezhebi ilan edilmiş ve İran halkı çeşitli politikalar çerçevesinde zorla Şiîleştirilmiştir.²¹ Bu dönemde Şiîliğin sosyal, dinî ve siyasi hayattaki her türlü tezahürü devlet tarafından desteklenmiş ve teşvik edilmiştir. Bu atmosferde Muharrem ayında Hz. Hüseyin'in ardından tutulan matemler de bünyesine yeni merasimler katarak büyük bir gelişme kaydetmiştir. Özellikle de Batılı seyyahların Safevîler dönemi Muharrem merasimlerinden aktardıkları sahneler, matemlerin ülke çapında yayıldığını ve geniş halk kitlelerinin katılımıyla gerçekleştiğini göstermektedir. Buna karşın Safevîler döneminde icra edilen matem merasimlerinde odak nokta Hz. Hüseyin ve Hz. Ali olup, Hz. Fâtîma'nın ardından yas merasimleri tutulduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak bu dönemde matem merasimlerinin yaşadığı gelişim, yeni matemlerin ortaya çıkışına da zemin hazırlamış olmalıdır.

Kaçarlar dönemine (1796-1925) gelindiğinde matem merasimleri çeşitlilik kazanmış; Şiî dinî takvimine yeni günler eklenmiştir. Önceki dönemlerde matem merasimleri Muharrem ayının ilk on günü ve Safer ayının son günleri ile sınırlıyken bu dönemde *eyyâm-ı fâtîmiyye*, *erbaîn*,

Fâtîmiyye ve Şivehâ-yı Haşşîsâzî-yi Fitnehâ-yi Düşmânân”, *Faşlnâme-yi 'İlmî-Taḥaşşuşî-yi Vije-yi Mubelligân* 11 (1401), 109-111.

17 Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve: Mucizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı*, ed. Hüseyin Hansu, çev. M. Şerif Eroğlu - Ömer Aydın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 526.

18 Kâdî Abdülcebbar, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 1104.

19 Seyyid Muhammed Bâkır Pûsânî, “Târiḥçe-yi 'Ezâdârî-yi Fâtîmiyye”, *İjtihadnet* (1398).

20 İranlı akademisyen Muhsin Hesam Mezâherî Batılı seyyahların Safevîler döneminden İran İslam Devrimi'ne kadar geçen süreçteki Şiî matem merasimlerine dair kayıtlarını derleyip Farsçaya çevirerek yayımlamıştır. Döneme dair kayıtlara bu eser vesilesiyle toplu bir biçimde ulaşmak ve tarama yapmak mümkündür. bk. Muhsin Hesam Mezâherî, *Tarjedi-yi Cihân-ı İslâm: 'Ezâdârî-yi Şi'eyân-ı İrân be Rivâyet-i Sefernâmenivîsân, Müsteşriḳân ve İrânşinâsân (ez Safeviyye ta Cumhûrî İslâmî)* (İsfahan: Neşr-i Ârmâ, 1397).

21 İran'ın Şiîleşme süreci hakkında detaylı bir bilgi için bk. Mehmet Çelenk, *16-17. yüzyıllarda İran'da Şiîliğin Seyri* (Bursa: Emin Yayınları, 2013).

İmam Kazım'ın şehadet günü gibi dinî günler de önem kazanmaya başlamıştır.²² Kaçarlar döneminde İran'ı ziyaret eden ve Şiilik hakkında detaylı bilgiler sunan seyyah Eugène Aubin (ö. 1931) Şiî matemlerini anlatırken İmamların vefat tarihlerinde bir veya daha fazla gün matem tutulduğunu, özellikle de Muharrem'in ilk on gününün, İmam Hüseyin'in şehit edildiği 'âşûrânın (10 Muharrem) ve İmam Hüseyin'in şehadetinin kırkinci gününe denk gelen Safer ayının 20. gününün içler acısı olduğunu söyler. Muharrem ve Safer ayları yas ayları olup bu günlerde tüm eğlenceler yasaklanır, şarkıcılar ve rakkaslar çalışmaz, askerler tüfeklerini baş aşağı taşırlar. Yazar bunların devamında İmam Rıza, İmam Hasan ve Hz. Peygamber'in Safer ayının 27, 28 ve 29. günlerinde, Hz. Ali'nin Ramazan ayının 21. gününde, Hz. Fâtıma'nın Cemâziyelevvel ayının 13. gününde, İmam Musa'nın ise Recep ayının 25. gününde vefat ettiğini zikreder. Hatta bu hüzünlü günleri telafi etmek için Rebûlevvel ayının 9. günü havai fişeklerle birlikte Hz. Ömer'in öldürülmesi kutlanmakta ve kuklası yakılmaktadır.²³

Her ne kadar bu rivayet Hz. Fâtıma'nın şehadet gününde ne tarz ritüeller yapıldığı yahut matem yaygın olup olmadığı noktasında bir detay sunmasa da, bugünün ve diğer İmamların vefatlarının artık dinî takvimde bir matem günü olarak yer edindiğine işaret etmektedir. Ancak bu matem uzun yıllar evlerde, mescitlerde, tekyelerde *ravzahânî* meclislerinin düzenlenmesiyle devam etmiş, kortejler hâlinde yürüyüşlerin yapıldığı *desterevî* tarzındaki merasimler daha sönük kalmıştır.²⁴ Bu dönemlerde Hz. Fâtıma'nın ardından tutulan matem henüz ülke çapında yayılmamış, daha dar bir çevreyle sınırlı olarak icra edilmiştir.

Hz. Fâtıma'nın ardından tutulan matem resmî takvime işlenmesi ve ülke çapında yaygınlaşarak günümüzdeki şeklini alması oldukça yenidir ve İran İslam Devrimi'nden sonraki sürece dayanmaktadır. 1378/1999 yılında Muhammed Hâtemî'nin yönetiminde Cemâziyelâhir ayının üçüncü günü Hz. Fâtıma'nın şehadet günü ilan edilmiş ve bu gün, meclisin de onayıyla, resmî tatil ilan edilmiştir. Bu süreçte Ayetullah Vahîd-i Horasânî (d. 1921) ve Ayetullah Cevâd et-Tebrîzî (ö. 2006) gibi din adamları Hz. Fâtıma'nın yaşamına ve ölümüne vurgu yapmış, *eyyâm-ı fâtımiyye*'nin yaygınlaşması için özel bir çaba harcamışlardır. Bu noktadan sonra Hz. Fâtıma'nın ardından tutulan matem hızlı bir gelişim göstermiştir. Bu süreçte Muharrem merasimleri modellenmiş, *fâtımiyye*'nin tıpkı 'âşûrâ matemleri gibi sokaklarda kortej tarzı yürüyüşlerle, evlerde ve camilerde düzenlenen *ravzahânî*lerle, okullarda ve resmî kurumlarda organize edilen kültürel programlarla ülke çapında icra edilmesi hedeflenmiştir. Bunun yanında bu matem günlerinde, tıpkı Muharrem ayında olduğu gibi, siyah kıyafetlerin giyilmesi ve düğün yapmaktan kaçınılması gerektiğine vurgu yapılmıştır.²⁵

22 Mezâherî, *Trajedî-yi Cihân-ı İslâm*, 1/276-277.

23 Eugène Aubin, *La Perse: d'aujourd'hui* (Paris: Librairie Armand Colin, 1908), 161-162.

24 Cevâd Nazarî Mukaddem, "Fâtımiyye", *Ferheng-i Sug-i Şî'e*, ed. Muhsin Hesam Mezâherî (Tehran: Hayme, 2016/1395), 366.

25 Lutfî, "Eyyâm-ı Fâtımiyye ve Menâsik-i Şekl Yafte Pirâmûn-i Ân", 25,27; Nazarî Mukaddem, "Fâtımiyye", 366. İlgili görüşlere örnek olarak bk. "Pûşiden-i Libâs-ı Meşkî Berâyi Hadret-i Fâtıme Zehrâ Selâmulâhi Aleyhâ", *Pâygâh-i İftilâ -yi Rasânî-yi Daftâr-i Hađrat-i Âyatullah'il- 'Uzmâ Makârim Şîrâzî* (Erişim 27 Şubat 2024); "Bergozârî-yi Merâsim-i Şâdî der Eyyâm-ı Fâtımiyye", *Pâygâh-i İftilâ -yi Rasânî-yi Daftâr-i Hađrat-i*

Hz. Fâtîma'nın ölüm tarihi hakkında ihtilaflar olması sebebiyle *eyyâm-ı fâtîmiyye* birkaç on günlük periyodu kapsamaktadır. Hz. Fâtîma'nın vefat günü, Hz. Peygamber'den yetmiş beş gün sonra vefat ettiğine dair rivayet esas alınarak Cemâziyelevvel ayının 13. günü ve doksan beş gün sonra vefat ettiği görüşü esas alınarak Cemâziyelâhir ayının 3. günü olarak tespit edilmektedir. Bu tarihleri de kapsayan üç yahut on günlük aralıklarda matem tutulmakta ve bu günler *eyyâm-ı fâtîmiyye* ismiyle anılmaktadır. Daha detaylı açıklamak gerekirse, Cemâziyelevvel ayının onundan yirmisine kadar geçen süre *dehe-yi evvel-i fâtîmiyye*, Cemâziyelâhir ayının birinden onuna kadarki süre ise *dehe-yi dovvom-ı fâtîmiyye* olarak isimlendirilir. Bazı bölgelerde Cemâziyelevvel ayının son on günü *dehe-yi sevvom* olarak da anılmaktadır.²⁶ Bu farklılıklara rağmen *eyyâm-ı fâtîmiyye* denildiğinde, ilk olarak, Cemâziyelevvel ayının on üçüncü gününden Cemâziyelâhir ayının üçüncü gününe kadar olan yirmi günlük süreç anlaşılmaktadır.

Günümüzde *eyyâm-ı fâtîmiyye* boyunca matem meclisleri düzenlenmekte, *zincirzenî*, *nahlgerdânî*, Hz. Fâtîma'nın sembolik tabutunun teşyii gibi merasimler icra edilmekte ve Hz. Fâtîma'yı konu edinen kültürel faaliyetler organize edilmektedir. Bugünlerde tutulan mateme renk veren ana unsur Muharrem ayında icra edilen merasimlerdir. Zira desteler halinde yürüyüşler, ev meclisleri, *zincirzenî*, siyah giyme gibi pratikler Kerbelâ matemlerinin ayrılmaz parçasını oluşturmaktadır. Hatta Kerbelâ'da esir düşenlerin yalnızlıkları, çileleri ve Kerbelâ şehitlerinin hatırası için icra edilen *şâm-ı garibân*²⁷ merasimi de bu yeni mateme uyarlanmıştır. Anlaşılan o ki bugünlerde Muharrem ayının ilk on gününün bir kopyası icra edilmekte ve İran'ın dinî kültürüne yeni bir Muharrem kazandırılmaktadır. Bu durum *eyyâm-ı fâtîmiyye*'nin 'âşûrâ-yi dovvom (ikinci 'âşûrâ) olarak anılmasında da kendisini açığa vurur. Ayetullah Vahîd-i Horasânî'nin özellikle tavsiye ettiği bu kullanım zamanla kabul görmüş ve Cemâziyelâhir ayının 3. günü 'âşûrâ matemlerine referansla 'âşûrâ-yi fâtîmî olarak anılmaya başlanmıştır.²⁸

Bilindiği kadarıyla ulemâ içerisinde ilk kez meşhur fakih Abdülkerîm Hâirî Yezdî (ö. 1937) bu mateme vurgu yapmıştır. Ayetullah Yezdî'nin ve sonrasında da Vahîd-i Horasânî gibi âlimlerin bugüne yaptığı vurgunun anlaşılabilmesi için mevcut sosyal ve siyasi atmosferi incelemek gerekmektedir. Ayetullah Yezdî'nin Rıza Şah döneminde uygulanan din karşıtı politikalara bir tepki olarak Şîî tarihine ve kültürüne sahip çıkma refleksiyle Hz. Fâtîma'ya ve vefatına dikkat çektiği düşünülebilir.²⁹ Muhammed Hâtemî döneminde de ülke içerisindeki dengeler, böylesi

Âyatullâh 'il- 'Uzmâ Makârim Şîrâzî (Erişim 27 Şubat 2024).

26 Özellikle hicrî-şemsi 1384 (m. 2005) yılından sonra ve Ayetullah Vahîd-i Horasânî ve Ayetullah Cevâd et-Tebrîzî gibi bazı âlimlerin özel çabasıyla birlikte bu merasimlerin görünürlüğü artmış ve daha yaygın bir biçimde icra edilmeye başlanmıştır. bk. Nazarî Mukaddem, "Fâtîmiyye", 365-366.

27 *Şâm-ı garibân* Kerbelâ'da esir düşenlerin anısına düzenlenen bir merasimdir. Muharrem ayının 11. gecesinde bir tekye, hüseyniyye yahut camide bir araya gelinir ve hüznü ağıtlar okunur. *Şâm-ı garibân*'ın ayırt edici özelliği gecenin karanlığında mum yakılmasıdır. İran'ın bazı bölgelerinde hüznü şarkılar eşliğinde, desteler halinde sokak yürüyüşleri de icra edilmektedir. Bunların yanı sıra İran'da sıradan insanların vefat etmesinin ardından geçen ilk gece de *şâm-ı garibân* olarak adlandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. İmâdüddîn Bâkî, "Şâm-ı garibân", *Merkez-i Dâ'iret'ül-Me'ârif-i Bozorg-i İslâmî* (05 Eylül 2021).

28 Lutfî, "Eyyâm-ı Fâtîmiyye ve Menâsik-i Şekl Yafte Pirâmûn-i Ân", 25-27.

29 Nazarî Mukaddem, "Fâtîmiyye", 366.

bir matemî kurumsallaştırma ve himaye etme konusunda yönetime bazı avantajlar sağlamış olmalıdır. Nitekim *fâtımiyye*'nin dönem dönem siyasi ajandanın bir parçası olarak işlendiği görülmektedir. İran İslam Devrimi sonrasında da *fâtımiyye* vesilesiyle yapılan toplantılarda devrimin ve *velâyet-i fakîh* doktrininin önemi gibi bir takım politik mevzular da ele alınmakta, bu merasimler siyasi-toplumsal bazı konuşmalara aracı kılınmaktadır.³⁰

Bu çalışmaya konu olan matem modern dönemde kurumsallaşmış olsa da, asırlardır Kerbelâ şehitlerinin ardından icra edilmekte olan matemlerin Hz. Fâtıma'yla yakinen ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Zira Şîî kültürde Hz. Hüseyin'in ardından yas tutmak, annesi Hz. Fâtıma'nın yasını paylaşmak ve onu teselli etmek anlamına gelmektedir.³¹ Daha doğrusu, Hz. Peygamber'in soyunu devam ettiren kişi olarak Hz. Fâtıma, Ehl-i beytin başına gelen her musibette başsağlığı dilenen ilk kişi olmaktadır. Hz. Fâtıma'nın ve sevdiklerinin yasını tutmak ve Ehl-i beyt için göz yaşı dökmek, onu yüceltmenin ve şefaatine nail olmanın en önemli yollarından biridir. Örneğin bir rivayette Ehl-i beytin acılarına ağlayan ve onlar için tutulan matemî nesilden nesile aktaranlara müjde verilmiş; kıyamet günü Hz. Peygamber'in erkeklere, Hz. Fâtıma'nın ise kadınlara şefaati olacağı ve kıyamet gününde, yalnızca Hüseyin'in başına gelenlere ağlamayan gözlerin ağlayacağı belirtilmiştir.³²

Modern dönemde Şîî takvime Hz. Fâtıma'nın ardından tutulan matemlerin yanı sıra, başka dinî gündemlerin de dâhil olduğu görülmektedir. Örneğin yakın zamanda özellikle de genç heyetler³³ tarafından, Hz. Hüseyin'in kızı Rukayye'nin şehadeti ve Hz. Ali'nin eşi Ümmü'l-Benîn'in vefatı gibi matem tutulacak yeni günler üretilmekte, bu günlerde özel programlar icra edilmektedir.³⁴ Yakın zamanda *eyyâm-ı Müslimiyye* adıyla ortaya çıkan ve Müslim b. Akîl'in şehadetinin anıldığı merasimlerin icrası yine aynı kapsamda değerlendirilebilir.

3. Vefat mı yoksa Şehadet mi? Hz. Fâtıma'nın Vefatına Dair Bazı İhtilaflar

Fâtımiyye'nin merkezinde olup, matemlerde anılan ve hafızalarda canlı tutulan olgu, Hz. Fâtıma'nın yaşamından ziyade vefatıdır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in vefatından sonra

30 Mixon, *Mother of Her Father*., 97; Felâhzâde, “Merâsim-i Fâtımiyye ve Şivehâ-yı Hânşîsâzî-yi Fitnehâ-yi Düşmânân”, 111.

31 Ladan Rahbari, “‘Mother of Her Father’: Fâtıma-Zahra’s Maternal Legacy in Shi’a Islam”, *Journal of Shi’a Islamic Studies* 11/1-2 (2018), 33.

32 Clohessy, *Fâtıma, Daughter of Muḥammad*, 180-181. Hz. Fâtıma Şîî imamların ardından yas tutanlar için kıyamet günü bir şefaatiye dönüşecektir. Hint alt kıtasındaki Şîî matem merasimleri üzerine çalışan Ruffle Hz. Fâtıma'nın şefaati makamında oluşuna vurgu yaparak şöyle söylemektedir: “Fâtıma, kederini paylaşan, ailesi ve inancı için hayatlarını feda etme isteklerini sembolik olarak gösteren Şîîlerin gözyaşlarını toplar. Gözyaşlarını toplayan Fâtıma'nın eskatolojik rolü mecliste talep edilir ve kıyamet günü cennet ve cehennem sakinleri onun nihai yargısı ve şefaati tarafından belirlenecektir.” bk. Ruffle, “May Fatimah Gather Our Tears”, 381. Hz. Fâtıma'nın müminlerin şefaati olmasına dair bazı rivayetler için bk. Clohessy, *Fâtıma, Daughter of Muḥammad*, 183-218; Ayoub, *Redemptive Suffering in Islam*, 212-216.

33 Matem heyetleri hakkında detaylı bir bilgi için bk. Zeynep Sena Kaynamazoğlu, “Matemin Gölgesinde Sivil Bir Fenomen: İran’da Dinî Heyetler”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 58 (Aralık 2022), 67-76.

34 Muhsin Hesam Mezâherî, *Resâne-yi Şî’e: Câmî’eshînâsî-yi Âinhâ-yi Sugvârî ve Hey’ethâ-yi Mezhebi der Îrân* (Tehran: Neşr-i Beyn’ul-Milel, 1374), 438-440.

meydana gelen hilafet tartışmaları Şîa için en önemli kırılma noktasıdır. Şîi anlayışa göre imamet açık bir biçimde Hz. Ali'nin hakkı olduğu hâlde, sahabenin bir kısmı Hz. Peygamber'in sözünden dönerek Hz. Ali'nin hakkını gasp etmişlerdir. Bu kritik dönemde Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtîma'nın, Hz. Ebûbekir'e biat etmemesi de önemli bir karşı duruş ve İslam'ın özünü savunma olarak okunmuştur. Hz. Fâtîma'nın ölümü hakkında çeşitli rivayetler bulunsa da, Hz. Ömer tarafından şiddete maruz kaldığına ve bu şiddet neticesinde vefat ettiğine dair Şîi gelenek tarafından kabul edilen popüler rivayetler, ölümünün bir cinayet ve şehadet olarak anlaşılmasına sebep olmaktadır. Çalışmamızda rivayetlerin sıhhatini tespit etme amacı güdülmendiğinden, yalnızca rivayetlerin özet bir biçimde aktarılması ve rivayetlere dair ihtilaflara işaret edilmesiyle yetinilecektir.

Sünnî ve Şîi kaynaklar Hz. Fâtîma'nın hayatı hakkında birbirine yakın bir anlatıya sahipken, Hz. Peygamber'in ölümünden sonraki süreçte yaşananlar ve Hz. Fâtîma ve ilk iki halife hakkındaki rivayetler ciddi anlamda farklılaşmaktadır.³⁵ İmamiyye Şîası'nın referans eserlerinden biri olan *Kitâbu Süleym b. Kays*'ta aktarılan bir rivayete göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali'nin Hz. Ebubekir'e biat etmeyi reddetmesi üzerine, Hz. Ömer Hz. Ebubekir'e Hz. Ali'nin yanına birilerini gönderip biat etmeye davet etmesini söylemiş, bunun için de kuzeni Kunfuz'u önermiştir. Hz. Ali'nin görüşmeyi kabul etmemesi üzerine sinirlenen Hz. Ömer, etrafındakilere odun toplamasını emretmiş ve Hz. Ali'ye dışarı çıkıp biat etmesini yoksa evi yakacaklarını söylemiştir. Sonrasında ise kapıyı ateşe vermiş, içeri girmiş, kılıcının kınıyla ve sonra da bir kırbaçla Hz. Fâtîma'ya vurmuştur. Hz. Ali bunun üzerine Hz. Ömer'i durdurmuş, hatta öldürmeye niyetlenmiş ama sonrasında vazgeçmiştir. Durumdan haberdar olan Hz. Ebubekir, Kunfuz'u tekrar göndermiş, eğer Hz. Ali gelmeyi reddederse evine girmesini ve karşı çıkarsa da evini ateşe vermesini söylemiştir. Kunfuz ve beraberindekiler izinsiz bir şekilde içeri girmiş, Hz. Ali'yi yakalamış ve boynuna bir ip geçirmişlerdir. Hz. Fâtîma'nın araya girmesi üzerine Kunfuz Hz. Fâtîma'ya kırbaçla vurmuştur, öyle ki bunun yol açtığı yara Hz. Fâtîma vefat ettiğinde hâlâ omzundadır. Kunfuz burada Hz. Ömer'in "Eğer Fâtîma seninle kocası arasına girerse ona vur" emri üzerine, Hz. Fâtîma'yı kapının arkasına sığınmaya zorlamış, kapıyı itmiş ve böylece Hz. Fâtîma'nın yan taraftaki kaburgası kırılmış ve düşük yapmıştır. Bu olaydan sonra vefatına kadar hasta kalmıştır.³⁶

Hz. Fâtîma'ya uygulanan şiddete dair en erken kayıt bu eserde aktarılmış olsa da, eserin orijinalliği ve rivayetlerin sıhhati çeşitli tartışmalara konu olmuştur.³⁷ Bunun yanında Hz. Fâtîma'nın gördüğü şiddete dair rivayetler hem Hz. Fâtîma'nın hamile olup olmadığı hususunda

35 Pierce, "Remembering Fâtîma", 348.

36 Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâlî*, ed. Muhammed Bâkir el-Ensârî el-Zencânî (Kum: Neşrû'l-Hâdî, 1320), 149-153.

37 Süleym b. Kays'ın (ö. 76/695) aktardığı rivayetler hakkında bazı eleştiri ve değerlendirmeler için bk. Mehmet Nur Akdoğan, "Kitâbu Süleym b. Kays ve Kaynaklık Değeri", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (Aralık 2014), 1-22; Khetia, *Fatima as a Motif of Contention and Suffering in Islamic Sources*, 60-68. Hz. Fâtîma'nın şiddet gördüğüne dair rivayetler hakkında genel bir değerlendirme için bk. Mehmet Salih Arı, "Şia Kaynaklarında Hz. Fâtîma", *Cennet Kadınlarının Seyyidesi Hz. Fâtîma*, ed. Ali Aksu (Sivas: Sivas Belediyesi, 2017), 122-128.

hem de olayın vuku bulma biçimi bakımından farklılıklar içermektedir. Ancak konu üzerine çalışmış olan Kheita'nın tespitine göre, Emevîler döneminin sonlarından beri, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki dönemde yaşanan hilafet tartışmaları sırasında Hz. Ömer'in Hz. Fâtîma'yı darp ettiği yönünde yaygın bir kanaat vardır. 10. ve 11. yüzyıllardan itibaren de kaynaklar Hz. Fâtîma'nın maruz kaldığı şiddet neticesinde vefat ettiğinden ve bazıları da karnında taşıdığı Muhsin isimli oğlunu düşürdüğünden bahsetmektedir.³⁸ Dolayısıyla görüldüğü üzere erken dönemden beri Hz. Fâtîma'nın şehadetine dair iddialar ve rivayetler zikredilmekte olup, Şîî gelenek içerisinde bilinmekte ve tartışılmaktadır. Modern dönemde *eyyâm-ı fâtîmiyye*'nin kurumsallaşmaya başlamasıyla birlikte bu konu tekrar gündeme gelmiş ve tartışılmıştır.

Hz. Fâtîma'nın vefat ettiği Cemâziyelâhîr ayının üçüncü günü, önceleri İran'ın resmî takviminde "Fâtîma'nın vefatı" olarak yer alsa da, hicrî-şemsî 1378 (m. 1999) yılında *vefat* kelimesi *şehadetle* değiştirilmiştir. Bu süreçte Hz. Fâtîma'nın doğal bir ölüm ile mi yoksa uğradığı saldırı sonucunda mı öldüğü meselesi hem tarihsel kaynaklara hem de *takrîb-i mezâhib* meselesine referansla tekrar tartışmaya açılmış ve ciddi ihtilaflara konu olmuştur. Bu isim değişikliğine karşı olanlar tarihsel kaynaklarda Hz. Fâtîma'nın ölümü hakkında *vefat* ifadesinin kullanıldığını dolayısıyla *şehadet* ifadesinin tarihsel bir tahrif olduğunu söylemekte ve böylesi bir kullanımın Sünnîler ve Şîîler arasında gerginliğe sebep olacağını belirtmektedir. Bu sebeple de İslam birliği ve Müslümanların maslahatını gözetmek adına böyle hassas konulardan ve gerginlik yaratabilecek ifadelerden kaçınılması tavsiye edilmektedir.³⁹

Bu süreçte Hz. Fâtîma'nın başına gelenlere dair rivayetlerin sahliliğine ve Hz. Fâtîma'nın vefatına dair çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Lübnanlı âlim Âyetullâhi'l-uzmâ Seyyid Muhammed Hüseyin Fazlullah (ö. 2010) Hz. Fâtîma'ya uygulanan şiddet konusunda bazı şüphelerini dile getirmiş ve mevcut rivayetlerin metin ya da sened bakımından sıkıntılı olduğunu söyleyerek ortaya bir soru işareti koymuştur. Fazlullah şüphelerini şöyle dile getirmektedir:

"[Hz. Fâtîma'nın] acı çektiği başka olaylar da olmuştur, ancak bunlar şüpheye yer bırakmayacak şekilde tam olarak kanıtlanamamıştır. Bunlar arasında evinin gerçekten yakılması, kaburgasının kırılması, düşük yapması, yanağına tokat atılması, kendisinin ve başkalarının dövülmesi sayılabilir. Bunlar, birçok tarihi rivayette olduğu gibi, ya asıl metinlerinde (metn) ya da râvi zincirlerinde (sened) kendilerine karşı soru işaretleri bulunan rivayetlerde kaydedilmiştir. Bu nedenle, geçmişte düşük meselesini hatta hamileliğin bile varlığını sorguluyor gibi görünen Şeyh el-Müfîd gibi bazı âlimler tarafından (Allah onlardan razı olsun) dile getirildiği gibi bazı soruları gündeme getirdik - her ne kadar ikincisi [hamilelik] konusunda kendisiyle aynı fikirde olmasak da. Bununla birlikte, Şeyh Muhammed Hüseyin Kâşîfûlgâtâ'nın dövme ve yanağına tokat atma konusunda yaptığı gibi bu olayların gerçekleşmiş olabileceğini inkâr etmiyoruz çünkü inkâr etmek de kabul etmek kadar kanıt gerektirir. Her hâlükârda kesin olan şey, bir bütün olarak mütevâtîr seviyesine ulaşan çok sayıda rivayetin, sadece evini teşhir ederek, ona saldırarak ve onu yakmakla tehdit ederek bile olsa ona bir saldırı olduğunu doğrulamasıdır - ve bu tek başına işlenen suçun derecesini kanıtlamak için yeterli olmalıdır.

38 Khetia, *Fatima as a Motif of Contention and Suffering in Islamic Sources*, 59-78.

39 Lutfi, "Eyyâm-i Fâtîmiyye ve Menâsik-i Şekl Yafte Pirâmûn-i Ân", 23-24.

Bu, işleyenlerin peşini bırakmayan bir suçtu ve bu nedenle ilk halife ölürken şöyle demişti: 'Keşke bana savaş açmış olsa bile Fâtîma'nın evini teşhir etmemiş olsaydım'."⁴⁰

Fazlullah ve takipçilerinin eleştirileri iki yönlüdür. Öncelikle bu husustaki bazı anlatıların birbiriyle çeliştiğini iddia etmektedirler. Ayrıca, o dönemde Hz. Fâtîma'ya karşı bir saldırı oldukça olası olsa da, günümüzde bu meseleyi tekrar gündeme getirmek Müslüman toplumun maslahatına uygun değildir. İslam toplumunun bir arada kalması, tarihsel olayların tekrar tartışılmasından daha önceliklidir.⁴¹

Fazlullah'ın ve takipçilerinin görüşleri özellikle de Kum ulemâsı tarafından ciddi bir tepkiyle karşılaşılmıştır. Fazlullah diğer bir konuşmasında "Fâtîma'nın kaburgasının kırılmadığını iddia etmediğini, sadece bunu olası görmediğini" belirtmekte, tarihsel analize dayalı bir soru işareti yükselttiğini ancak insanların beş yıldır bu konuyu konuşup durduğunu belirtmektedir. Öyle ki "sanki Müslümanların karşı karşıya olduğu tehlikeler ve içinde yaşadığımız tüm adaletsizlikler bir hiçmiş ve önemli olan tek şey bu tarihî meseleymiş gibi" dünyanın dört bir yanında konuya dair broşürler dağıtılmaktadır. Fazlullah konuyu gündemde tutanları İslam'ın karşı karşıya olduğu sorunları önemsememekle suçlamaktadır.⁴²

Kum ulemâsından Allame Seyyid Ca'fer Murtaza el-Âmilî (ö. 2019) ise Fazlullah'a karşı doğan tepkinin bir sözcüsü hâline gelmiştir. el-Âmilî 1997 yılında konuya dair *Me'sâtu'z-Zehrâ*⁴³ isimli kapsamlı bir eser kaleme almış ve burada Hz. Fâtîma'ya uygulanan şiddete dair rivayetleri detaylı bir incelemeye tabi tutmuştur. Kitabın yapısına bakıldığında Hz. Fâtîma'nın şehadeti hakkında dile getirilen şüphelerin çürütülmeye yönelik olarak kaleme alındığı görülmektedir. Örneğin Hz. Fâtîma'nın kapısının yakıldığı yahut kapıyla duvar arasında sıkıştığına dair rivayetlere, o dönemde Medine'deki evlerin kapısının olmadığı yalnızca perdeyle yetinildiği yönünde eleştiriler bulunmaktadır. Aynı şekilde Hz. Fâtîma şiddet görürken Hz. Ali'nin buna müdahale etmemesinin mümkün olmadığı da dile getirilmektedir. Bu eserde el-Âmilî Fazlullah'ın ismini anmasa da onun dile getirdiği soruları "bazıları diyor ki" diyerek tek tek cevaplamaktadır. Bu kapsamda Hz. Fâtîma'nın kaburgalarının kırılması, o sırada hamile oluşu, düşük yapması gibi birçok husus bu eser içerisinde tartışmaya açılmıştır.

Bu tartışma üzerine her iki taraftan da çok sayıda eserin üretildiği görülmektedir. Böylece modern dönemde Şîî dünyada Hz. Fâtîma hakkında yeni bir literatür oluşmuştur. Örneğin Seyyid Necîb Nûreddin *Me'sât-ü Kitâbi'l-Me'sât* eseriyle ve Şeyh Ca'fer el-Şâhûrî el-Behrânî *Mercîyyeti'l-Merhale* eserleriyle Fazlullah'ın görüşlerini desteklemişlerdir. Yine karşı tarafta da

40 Sayyid Muhammad Husayn Fadlallah, *ez-Zehrâü'l-Kudve*, ed. Hüseyin Ahmed el-Haşn (Beyrut: Dârü'l-Melâk, 2001), 109-110.

41 Stephan Rosiny, "'The Tragedy of Fâtîma Al-Zahrâ' in the Debate of Two Shiite Theologians in Lebanon", *The Twelver Shia in Modern Times: Religious Culture & Political History*, ed. Rainer Brunner - Werner Ende (Leiden: Brill, 2001), 213-214.

42 Sayyid Muhammad Husayn Fadlallah, "Fatimah al-Ma'sumah (as): a role model for men and women", *al-islam.org* (Erişim 14 Kasım 2023).

43 el-Seyyid Ca'fer el-Murtadâ el-Âmilî, *Me'sâtü'z-Zehrâ: şubuhât .. rudûd* (Beyrut: Dârü's-Sîre, 1997).

Hız. Fâtıma'nın şehit olduğunu ispatlamaya yönelik eserler kaleme alınmıştır. Örneğin Ayetullah Şeyh Ca'fer Subhânî Tebrîzî konuya dair *el-Hüccetü'l-Garrâ alâ Şehâdeti'z-Zehrâ* isimli bir eser kaleme alarak Hız. Fâtıma'nın şehadetini tarihsel delillerle ortaya koymaya çalışmıştır.⁴⁴

Tarihsel sürece ek olarak, *eyyâm-ı fatîmiyye*'nin icrası, matemîn mahiyeti ve bugünlerde sosyal hayatta uyulması gereken kurallar konusunda da görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Şîî âlimler merasimlerin mescid ve hüseyiniyelerde icra edilmesi, sokaklara taşması, tabut taşıma gibi daha önce gelenekte olmayan merasimlerin icra edilmesi, bugünlerde düğün yapmanın hükmü gibi hususlarda farklı tavırlar benimsemektedir.⁴⁵

4. Modern İran Kadınının Rol Modeli Olarak Hız. Fâtıma

Şîa tarihine yön vermiş çok sayıda kadın figür vardır. Hız. Fâtıma, Hız. Zeynep, İmam Rıza'nın kız kardeşi Fâtıma Masume ve İmam Cevâd'ın kızı Hekime gibi kadın figürler Şîî imamların en büyük destekçilerindendir. Hız. Hüseyin'in kız kardeşi Zeynep, Kerbelâ sonrasında yaşanan süreçte Ehl-i beytin sözcüsü olmuş ve abisinin davasını göğüslemiştir. Hatta tabiri caizse Kerbelâ mesajını dünyaya yayan asıl kişi odur. Tıpkı Hız. Zeynep'in Kerbelâ Vakası sonrasında yaptığı konuşma gibi, Hız. Fâtıma'nın Hız. Ali'nin hilafetini savunduğu konuşma da, Hız. Fâtıma'nın kendi hakkından ziyade İslam dininin esaslarını koruduğu, mevcut bozulmaya itiraz ettiği önemli bir tarihsel an olarak okunmaktadır. Bu kadın simalar ve onların etrafında gelişen dinî pratikler, Şîî gelenekte kadının yerinin Sünnî geleneğe nazaran daha üstün olduğunun iddia edilmesine sebep olmuştur.⁴⁶

İslam İran Devrimi sürecinde ve sonrasında Hız. Fâtıma başta olmak üzere bu kadın figürlerin yaşamları, Müslüman kadının sosyal hayattaki konumuna referansla tekrar yorumlanmıştır. Bu bağlamda Hız. Fâtıma hem ulemâ hem de medya tarafından “modern Şîî kadını özgür kılacak kişi” olarak zikredilmiş, hayatına ve kişiliğine dair rivayetler modern toplumsal şartlar bağlamında tekrar gündeme getirilmiştir. Bu söyleme göre, Hız. Fâtıma en iyi eş, en iyi anne ve ideal Müslüman kadındır. Hicabıyla, sosyal hayatta ve evinde yüklendiği sorumluluklarla günümüz İran kadını için en iyi örnektir.⁴⁷ Dolayısıyla İran kadını kamusal alanda ve modern dünyada kendi kimliğiyle var olmak istiyorsa Hız. Fâtıma'yı modellemelidir.

Dinî ve millî günlerin iç içe geçtiği İran'da Hız. Fâtıma'nın doğumu, evliliği ve ölümünün her birine ayrı bir önem atfedilmektedir. Hız. Fâtıma'nın doğumu kadınlar ve anneler günü olarak kutlanmakta ve bu vesileyle resmî-gayriresmî bazı kutlamalar yapılmaktadır. Hız. Ali'yle Hız. Fâtıma'nın evlendiği gün ise millî evlilik ve aile günü olarak tebrik edilmektedir. Bu bakımdan modern dönemde Hız. Fâtıma'nın Şîî kadınlar için örnekliğinin farklı vesilelerle

44 Rosiny, “The Tragedy of Fâtıma Al-Zahrâ” in the Debate of Two Shiite Theologians in Lebanon”, 212.

45 “İntikâd-ı Şedîd be Nahve-yi Bergozârî-yi Tecemmu'-yi be Nâm Hey'ethâ-yı 'Âşûrâ-yı Fâtîmî der Tehrân”, *Ârmân-ı Hey'et* (1387); “Destehâ-yı 'Azâdârî Muhtaş 'Âşûrâ Est: ne Eyyâm-ı Fâtîmiyye”, *Karbobala* (1395).

46 Moojan Momen, “Women iii. In Shi'ism”, *Encyclopaedia Iranica* (2012); Rahbari, “Mother of Her Father”: Fatima-Zahra's Maternal Legacy in Shi'a Islam”, 27; Pierce, *Twelve Infallible Men*, 114-116.

47 Kashani-Sabet, “Who Is Fatima?”, 2-3.

sık sık gündeme geldiği görülmektedir. Pierce'ın ifadesiyle "Fâtîma'nın hatırasının yeniden biçimlendirilmesi, Müslüman kadın öznenin tasavvur edilme biçimine güçlü bir şekilde meydan okumakta ve bir dizi erkek ve kadın Şii tarafından kadınların kamusal rolünü genişletmek için etkili bir şekilde kullanılmaktadır."⁴⁸ Bu bakımdan modern İran'da yaşamına ve ölümüne en çok atıf yapılan kadının Hz. Fâtîma olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Ali Şeriatî meşhur *Fâtîma Fâtımadır* isimli eserinde, modern dönemde kendisi olmak, kendisini tekrar keşfetmek isteyen Müslüman kadın için Hz. Fâtîma'yı bir referans noktası olarak sunar. Geleneksel ve modern kadın tiplerinin her ikisini de taklit etmek ve benimsemek istemeyen modern Müslüman kadın için üçüncü bir seçenek vardır: Fâtîma ve Fâtıma'vârî kadın tipi.⁴⁹ Şeriatî'nin tasvirindeki Fâtîma mazlum ve devrimcidir. Şeriatî, Hz. Fâtîma'nın doğumu ve ölümü hakkındaki popüler rivayetlerin ötesinde, nasıl yaşadığı, nasıl "kendi olduğu" konusuna önem vermektedir. Şeriatî Hz. Fâtîma için düzenlenen matem meclislerini de halkın teveccühü bağlamında övmekte, ancak her sene yas törenleri düzenlenmesine rağmen, halkın onun yaşamından habersiz olduğunu ve o "devrimci" liderden yalnızca bir "inilti" duyulduğunu söyleyerek mevcut durumu eleştirmektedir. Bir kadın Fâtîma'yı yalnızca "böğrüne kapının çarptığı günde" hatırlıyorsa ve hayatı hakkında bilgi sahibi değilse, bunun sorumlusu alimlerdir.⁵⁰

Klasik kaynaklar genellikle Hz. Fâtîma'nın eşlik, annelik ve evlatlık rolüne vurgu yaparken, modern dönemde dikkatler gittikçe mücadelesine ve ölümüne odaklanmaya başlamıştır.⁵¹ Hz. Fâtîma da dâhil olmak üzere önemli kadın dinî figürlerin kaynaklarda ele alınış şekli, yazarın ve dönemin "ideal kadın" yahut "ideal anne" prototipini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla günümüzde Hz. Fâtîma'nın anlaşılma şekli yine günümüzün şartlarına ve ideallerine göredir. Hatta yazılı geleneğin çoğunlukla erkekler tarafından inşa edildiği düşünülecek olursa, önemli kadın figürlerin anlatılma biçiminin de "erkeklerin ideal kadın beklentilerini" yansıttığını göz ardı etmemek gerekir ki bu da doğal olarak zamana ve şartlara göre değişmektedir.⁵² Bu bakımdan günümüzde de Hz. Fâtîma'ya dair değişmez ve tek bir imajın olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

Hz. Fâtîma İran'daki hicap hassasiyetiyle de yakından ilişkilendirilmiştir. Hz. Fâtîma'nın tesettürü İran kadını için bir model olarak sunulmuş, hatta mevcut durumu geçmişe referansla temellendirmenin bir örneği olarak Hz. Fâtîma'nın İran tipi *çadur* giydiği iddia edilmiştir.⁵³ *Eyyâm-ı fâtîmiyye* süresince "iffet ve tesettür" temalı çeşitli sergiler ve festivaller düzenlenmekte, bu temada çizimler ve şiirler kaleme alınmakta ve bugünler hicap kültürünü yaymak amacıyla kullanılmaktadır.⁵⁴

48 Pierce, "Remembering Fâtîma", 346.

49 Ali Şeriatî, *Kadın (Fatîma Fâtımadır)*, çev. Esra Özlük (Ankara: Fecr Yayınları, 2011), 51-52.

50 Şeriatî, *Kadın (Fatîma Fâtımadır)*, 16-20, 35,39.

51 Pierce, "Remembering Fâtîma", 352-353.

52 Kashani-Sabet, "Who Is Fatima?", 5.

53 Ziba Mir-Hosseini, *Islam and Gender: The Religious Debate in Contemporary Iran* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999), 56.

54 Lutfi, "Eyyâm-i Fâtîmiyye ve Menâsik-i Şekl Yafte Pirâmûn-i Ân", 26-27.

Gerçekten de devrim sonrasında, Hz. Fâtıma'nın ideal kadın oluşu sloganı üzerinden inşa edilen söylem ve hicap zorunluluğu gibi kadın haklarını bazı açılardan sınırlayan düzenlemeler, geleneksel ve muhafazakâr ailelerin nezdinde kamunun meşrulaşmasını sağlayarak, kadınların kamudaki görünürlüğüne artmasına sebebiyet vermiştir. Oysaki ilk bakışta İran İslam Devrimi sonrasındaki politikalar ve söylemler kadının sosyal hayattan tamamen uzaklaşacağı intibahı vermektedir.⁵⁵ Bu da göstermektedir ki İran'da ideal kadın imajı dinî referansların yanı sıra, modernite, sekülerizm, insan hakları, yönetim biçimi gibi birçok hususun da etkisiyle şekillenmektedir ve sürekli bir dönüşüm içindedir. Örneğin İran İslam Devrimi'nin yaşandığı dönemde kadının devrimci ve mücadeleci yönüne yapılan vurgunun, özellikle son yıllarda verilen kadın mücadelesi ve protestolar bağlamında düşünüldüğünde, aynı çağrışımı yapmayacağı ortadadır.

Son olarak, Hz. Fâtıma'nın örnekliğinin yalnızca kadınlarla sınırlı olmadığı belirtilmelidir. Bu dönemde Hz. Fâtıma'nın erdemi, dinî mertebesi ve kendi döneminin İmamı, yani Hz. Ali için verdiği mücadele kadın erkek fark etmeksizin tüm Şiiler için örnek gösterilmekte ve erkekler de tıpkı kadınlar gibi Hz. Fâtıma'yı taklit etmeye davet edilmektedir. Ancak aile içindeki konumu, yaşamı ve bir kadın olarak toplumda gösterdiği duruş, tabiatıyla, kadınlar için olan örnekliğinin öne çıkarılmasına sebep olmuştur.

Sonuç

Hz. Fâtıma'nın ardından tutulan matem, her ne kadar kökenleri geçmişe dayansa da, İran İslam Devrimi sonrasında Şiî halk dindarlığının önemli bir ögesine dönüşmüş ve yaygın kitleler tarafından icra edilmeye başlamıştır. Bu matemlerin yaygınlaşmasında öncelikle Hz. Fâtıma'nın Şiî gelenek için önemini ve ölümüne dair rivayetlerin etkili olduğu ortadadır. Zira Hz. Fâtıma'nın Hz. Ömer tarafından şiddete uğradığı ve doğrudan ya da dolaylı olarak bu şiddet sonucunda vefat ettiğine dair popüler rivayetler, vefatının şehadet olarak görülmesine sebep olmuştur. Devrim sonrası süreçte Hz. Fâtıma'nın İranlılar ve bilhassa İran kadını için rol model olarak ortaya konması da bu matemlerin icrasında ve yayılışında etkili olmuştur. Matem merasimleri de dâhil olmak üzere çeşitli dinî ve millî vesilelerle Hz. Fâtıma'nın örnekliği ve bir Şiî olarak imamet uğruna verdiği siyasi mücadeleler hatırlatılmakta; *eyyâm-ı fâtımiyye*'de düzenlenen törenler, paneller ve posterlerle birlikte siyasi olgulara ve olaylara atıf yapılmaktadır. Bu noktada geçmişin nasıl ve niçin araçsallaştırıldığının anlaşılabilmesi için konu ve dönem üzerine daha detaylı araştırmalar yapılmalıdır.

Modern dönemde Hz. Fâtıma'nın ardından tutulan matemlerin yanı sıra, Şiî takvime çeşitli dinî gündemlerin dâhil olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in dışındaki İmamların yanı sıra, Müslim b. Akîl, Hz. Hüseyin'in kızı Rukayye ve Hz. Ali'nin eşi Ümmü'l-Benîn gibi dinî figürlerin de matemî tutulmaya ve bu günlerde özel programlar

55 Mir-Hosseini, *Islam and Gender*, 7-10. İran İslam Devrimi sonrasında Hz. Fâtıma'nın bir örnek olarak öne çıkarılmasına dair bk. Mir-Hosseini, *Islam and Gender*, 51-58.

düzenlenmeye başlanmıştır. Görüldüğü üzere Muharrem merasimleri bir Şîî matem kültürü yaratmış ve bu kültürün sınırları gün geçtikçe gelişerek, Kerbelâ matemlerinin sınırlarını aşmıştır. Bu bakımdan Hz. Fâtîma'nın ardından tutulan matemlerin, Muharrem ayının öncülük ettiği geniş bir matem kültürünün parçası olarak okunması ve değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akdoğan, Mehmet Nur. "Kitâbu Süleyman b. Kays ve Kaynaklık Değeri". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (Aralık 2014), 1-22.
- Âmilî, el-Seyyid Ca'fer el-Murtadâ. *Me'sâtü 'z-Zehrâ: şubuhât .. rudûd*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü's-Sîre, 1997.
- Arı, Mehmet Salih. "Şîa Kaynaklarında Hz. Fâtîma". *Cennet Kadınlarının Seyyidesi Hz. Fâtîma*. ed. Ali Aksu. 117-134. Sivas: Sivas Belediyesi, 2017.
- Ârmân-ı Hey'et. "İntikâd-ı Şedîd be Nahve-yi Bergozârî-yi Tecemmu' -yi be Nâm Hey'ethâ-yı 'Âşûrâ-yı Fâtîmî der Tehrân". 1387. Erişim 27 Kasım 2023. <https://www.armanehayat.ir/report/2025>
- Aubin, Eugène. *La Perse: d'auhourd'hui*. Paris: Librairie Armand Colin, 1908.
- Ayoub, Mahmoud M. *Redemptive Suffering in Islam: A Study of the Devotional Aspects of Ashura in Twelver Shi'ism*. Paris, New York: The Hague, 1978.
- Bâkî, İmâdüddîn. "Şâm-ı ğarîbân". *Merkez-i Dâ'iret'ül-Me'ârif-i Bozorg-i İslâmî*. 05 Eylül 2021. Erişim 21 Şubat 2024. <https://www.cgie.org/fa/article/257832/شام-غریبان>
- Büyükkara, Mehmet Ali. *İmâmîyye Şîasî'na Göre Önemli Tarih, Gün ve Geceler (Şeyh Müfid ve Şeyh Bahâî'nin Takvimleri)*. Çanakkale: Aslı Ofset, 1999.
- Clohessy, Christopher Paul. *Fâtîma, Daughter of Muhammad*. New Jersey: Gorgias Press, 2. edition., 2018.
- Çelenk, Mehmet. *16-17. yüzyıllarda İran'da Şiîliğin Seyri*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Daftary, Farhad. "Ahl Al-Kisâ". *Encyclopaedia of Islam, THREE*. 2008. Erişim 25 Şubat 2024. https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/ahl-al-kisa-SIM_0311
- Demir, Habip. "Günümüz İran Şiîliğinde Kutsal Gün ve Geceler". *İlahiyat Akademi* 5 (2017), 165-192.
- Demircan, Adnan. "Hz. Peygamber'in Soyu Kimden Devam Etti?" *İslam Tarihi*. Erişim 27 Kasım 2023. <http://www.islamtarihi.net/2020/10/hz-peygamberin-soyu-kimden-devam-etti.html>
- Fadlallah, Sayyid Muhammed Husayn. *ez-Zehrâü'l-Kudve*. ed. Hüseyin Ahmed el-Haşn. Beyrut: Dârü'l-Melâk, 2. Basım, 2001.
- Fadlallah, Sayyid Muhammad Husayn. "Fatimah al-Ma'sumah (as): a role model for men and women". *al-islam.org*. Erişim 14 Kasım 2023. <https://www.al-islam.org/ur/fatimah-al-masumah-role-model-men-and-women-sayyid-muhammad-husayn-fadlallah/chapter-4-questions-and>
- Felâhzâde, Ahmed. "Merâsim-i Fâtîmiyye ve Şivehâ-yı Hâşîsâzî-yi Fitnehâ-yi Düşmânân". *Faşlnâme-yi*

‘İlmî-Taḥaṣṣuṣî-yi Vîje-yi Mubelligân 11 (1401), 109-120.

- Gündüz, Güldane. “Some Ideas on the References of Legendary Typology of The Holy Fâtima”. *Dini Araştırmalar* 22/55 (2019), 9-26. <https://doi.org/10.15745/da.552017>
- Kâdî Abdülcebbar. *Tesbîtu Delâilî’n-Nübüvve: Mucizelerle Hz. Peygamber’in Hayatı*. ed. Hüseyin Hansu. çev. M. Şerif Eroğlu - Ömer Aydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Kandemir, M. Yaşar. “Fâtıma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/219-223. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karaman, Kasım. “Ritüellerin Toplumsal Etkileri”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 21 (Mayıs 2010), 227-236.
- Karbobala. “Destehâ-yı ‘Azâdârî Muhtaş ‘Âşûrâ Est: ne Eyyâm-ı Fâtımiyye”. 1395. <https://www.karbobala.com/news/info/3702>
- Kashani-Sabet, Firoozeh. “Who Is Fatima? Gender, Culture, and Representation in Islam”. *Journal of Middle East Women’s Studies* 1/2 (2005), 1-24.
- Kaynamazoğlu, Zeynep Sena. “Matemin Gölgesinde Sivil Bir Fenomen: İran’da Dinî Heyetler”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 58 (Aralık 2022), 67-76.
- Khetia, Vinay. *Fatima as a Motif of Contention and Suffering in Islamic Sources*. Canada: Concordia University, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Lutî, Fatime. “Eyyâm-i Fâtımiyye ve Menâsik-i Şekl Yafte Pirâmûn-i Ân”. *Neşriyye-yi Şehr-i Kânûn* 5 (1392), 25-27.
- Meclisî, Muhammed Bâkır. *Bihârü’l-envârî’l-câmi’a li-düreri aḥbârî’l-e’immeti’l-eṭhâr*. Beyrut: Müesseset’ül-vefâ, 2. Basım, 1403.
- Mezâherî, Muhsin Hesam. *Resâne-yi Şî’e: Câmî’eshânî-yi Âinhâ-yi Sugvârî ve Hey’ethâ-yi Mezhebi der Îrân*. Tehran: Neşr-i Beyn’ul-Milel, 1374.
- Mezâherî, Muhsin Hesam. *Trajedî-yi Cihân-ı İslâm: ‘Ezâdârî-yi Şî’eyân-ı Îrân be Rivâyet-i Sefernâmenivisân, Müsteşrikân ve Îrânşinâsân (ez Şafeviyye ta Cumhûrî İslâmî)*. 3 Cilt. İsfahan: Neşr-i Ârmâ, 1397.
- Mir-Hosseini, Ziba. *Islam and Gender: The Religious Debate in Contemporary Iran*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1999.
- Mixon, Candace. *Mother of Her Father: Devotion To Fatima Al-Zahra In Contemporary Iran*. Chapel Hill: University of North Carolina, Doktora Tezi, 2019.
- Momen, Moojan. “Women iii. In Shi’ism”. *Encyclopaedia Iranica*. 2012. Erişim 25 Kasım 2023. <https://www.iranicaonline.org/articles/women-shiism>
- Nasr, Seyyed Hossein. “Shi’ism and Sufism: Their Relationship in Essence and in History”. *Religious Studies* 6/3 (1970), 229-242.
- Nazarî Mukaddem, Cevâd. “Fâtımiyye”. *Ferheng-i Sug-i Şî’e*. ed. Muhsin Hesam Mezâherî. 365-366. Tehran: Hayme, 2016 1395.
- Öztürk, Mustafa. “Hz. Ali ve Hz. Fâtıma’ya Nisbet Edilen Mushafların Mahiyeti”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2006), 15-38.
- Pâygâh-i İttilâ’-yi Rasânî-yi Daftar-i Haḍrat-i Âyatullâh’il-‘Uzmâ Makârim Şîrâzî. “Bergozârî-yi Merâsim-i Şâdî der Eyyâm-ı Fâtımiyye”. Erişim 27 Şubat 2024. <https://www.makarem.ir/main.aspx?typeinfo=21&lid=0&mid=262728&catid=46973>

- Pâygâh-i İttilâ'-yi Rasânî-yi Daftar-i Hađrat-i Âyatullâh'il-'Uzmâ Makârim Şîrâzî. "Pûşîden-i Libâs-ı Meşķî Berâyi Hađret-i Fâtîme Zehrâ Selâmulâhi Aleyhâ". Erişim 27 Şubat 2024. <https://www.makarem.ir/main.aspx?typeinfo=21&lid=0&catid=46973&mid=262724>
- Pierce, Matthew. "Remembering Fâtîma: New Means of Legitimizing Female Authority in Contemporary Shi'î Discourse". *Women, Leadership, and Mosques: Changes in Contemporary Islamic Authority*. ed. Masooda Bano - Hilary Kalmbach. 345-362. Leiden: Brill, 2012.
- Pierce, Matthew. *Twelve Infallible Men: The Imams and the Making of Shi'ism*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2016.
- Pûsânî, Seyyid Muhammed Bâkır. "Târihçe-yi 'Ezâdârî-yi Fâtîmiyye". *İjtihadnet*. 1398. <http://ijtiheadnet.ir/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DA%86%D9%87-%D8%B9%D8%B2%D8%A7%D8%AF%D8%A7%D8%B1%DB%8C-%D9%81%D8%A7%D8%B7%D9%85%DB%8C%D9%87-%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF-%D8%A8%D9%88%D8%B3%D8%A7%D9%86%DB%8C/>
- Rahbari, Ladan. "'Mother of Her Father': Fatima-Zahra's Maternal Legacy in Shi'a Islam". *Journal of Shi'a Islamic Studies* 11/1-2 (2018), 23-41. <https://doi.org/10.1353/isl.2018.0004>
- Râzî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-Küleynî. *el-Uşûl mine'l-Kâfî*. 8 Cilt. Tehran: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1407.
- Rosiny, Stephan. "'The Tragedy of Fâtîma Al-Zahrâ' in the Debate of Two Shiite Theologians in Lebanon". *The Twelver Shia in Modern Times: Religious Culture & Political History*. ed. Rainer Brunner - Werner Ende. 207-219. Leiden: Brill, 2001.
- Ruffle, Karen G. "May Fatimah Gather Our Tears: The Mystical and Intercessory Powers of Fatimah al-Zahra in Indo-Persian, Shi'î Devotional Literature and Performance". *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 30/3 (2010), 386. <https://doi.org/10.1215/1089201X-2010-021>
- Süleyman b. Kays. *Kitâbü Süleyman b. Kays el-Hilâlî*. ed. Muhammed Bâkır el-Ensârî el-Zencânî. Kum: Neşrû'l-Hâdî, 1320.
- Şeriati, Ali. *Kadın (Fatîma Fatîmadır)*. çev. Esra Özlük. Ankara: Fecr Yayınları, 2011.
- Uludağ, Süleyman. "Âl-i Abâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/306-307. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.